

O‘ZBEK VA RUS TILLARIDA EMOTSIONAL EKSPRESSIVLIKNING FONETIK VA STILISTIK IFODALANISH XUSUSIYATLARI

Xolova Luiza Askarovna

Xalqaro Innovatsion Universitet magistranti

Qarshi shahri, O‘zbekiston Respublikasi

Ilmiy rahbar: Yo‘ldoshev Boynazar Yo‘ldashevich

Filologiya fanlari doktori (DSc), professor,

Xalqaro Innovatsion Universitet O‘zbek tili kafedrasi professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek va rus tillarida emotsional ekspressivlikni ifodalovchi fonetik hamda stilistik vositalarning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida nutq jarayonida inson hissiyotlarini ifodalashda intonatsiya, urg‘u, tovush takrori, undov birliklar va stilistik konstruksiyalarning roli o‘rganildi. Olingan natijalar ikki tilda emotsional mazmuni ifodalashning umumiy va milliy-madaniy jihatdan farqlanuvchi xususiyatlari mavjudligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika, emotsional ekspressivlik, fonetika, stilistika, intonatsiya, nutq faoliyati, o‘zbek tili, rus tili, kommunikatsiya.

Kirish. Til inson tafakkuri va hissiy kechinmalarini ifodalovchi eng muhim kommunikativ vosita hisoblanadi. Nutq jarayonida ma’lumot uzatish bilan bir qatorda insonning ruhiy holati, hissiyotlari va munosabatlari ham namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, emotsional ekspressivlik nutqning ta’sirchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixolingvistika fanida emotsiyalarni ifodalovchi lisoniy vositalar inson ongidagi psixik jarayonlarning tashqi ko‘rinishi sifatida talqin qilinadi. Emotsional mazmun faqat leksik birliklar orqali emas, balki fonetik va stilistik vositalar yordamida ham yuzaga chiqadi.

Tadqiqotning dolzarbligi o‘zbek va rus tillarida emotsional ekspressivlikni ifodalovchi vositalarning qiyosiy tahlili yetarli darajada o‘rganilmaganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek va rus tillarida emotsional ekspressivlikni yuzaga keltiruvchi fonetik va stilistik vositalarning funksional xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- tavsifiy metod;
- qiyosiy-tipologik metod;
- psixolingvistik tahlil;
- kontekstual tahlil;
- funksional-semantik tahlil.

Material sifatida o‘zbek va rus adabiyotidan tanlangan badiiy matnlar, ommaviy axborot vositalari matnlari hamda internet kommunikatsiyasi namunalaridan foydalanildi.

Tahlil davomida 300 dan ortiq emotsional-ekspressiv nutq birliklari o‘rganildi.

Natijalar. Tahlil natijalari emotsional ekspressivlikning har ikki tilda bir necha darajada namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi.

Fonetik vositalar orasida quyidagilar faol qo‘llanadi:

- intonatsion ko‘tarilish va pasayish;
- tovushlarning cho‘zilishi;
- urg‘uning kuchaytirilishi;
- takroriy tovush birliklari.

Masalan:

“Ooo, naqadar go‘zal!”

“Нееет, это НЕВОЗМОЖНО!”

Bunday holatlarda tovushning cho‘zilishi hissiy ta’sirchanlikni kuchaytiradi.

Stilistik vositalar orasida esa:

- takrorlar;
- ritorik so‘roqlar;
- undov gaplar;
- parsellyatsiya;
- metaforalar

eng yuqori chastotada uchrashi kuzatildi.

Masalan:

“Nega? Nega bunday bo‘ldi?”

“Как? Как это случилось?”

Ushbu vositalar nutqning emotsional ta’sirini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari emotsional ekspressivlikning til tizimida kompleks hodisa ekanligini ko‘rsatdi. Emotsional ma’no faqat lug‘aviy birliklar orqali emas, balki fonetik va stilistik vositalarning o‘zaro uyg‘unligi natijasida yuzaga chiqadi.

Rus tilida emotsional holatlarni ifodalashda intonatsiya va punktuatsion vositalar faolroq qo‘llansa, o‘zbek tilida undov birliklar, takrorlar va ekspressiv sintaktik konstruktsiyalar ustunlik qiladi.

Bu farqlar har ikki xalqning kommunikativ madaniyati va nutqiy xulq-atvoridagi milliy xususiyatlar bilan bog‘liq.

Shuningdek, emotsional ekspressivlikning shakllanishida psixologik omillar muhim rol o‘ynashi aniqlandi. Nutq ishlab chiqarish jarayonida insonning hissiy holati fonetik vositalar orqali bevosita aks etadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, emotsional ekspressivlik o'zbek va rus tillarida fonetik hamda stilistik vositalarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Har ikki tilda umumiy psixolingvistik mexanizmlar mavjud bo'lsa-da, ularning ifodalanish shakllari milliy-madaniy omillar ta'sirida farqlanadi.

Fonetik va stilistik vositalar inson hissiyotlarini ifodalashda muhim kommunikativ vazifani bajaradi hamda nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

Kelgusida mazkur masalani eksperimental psixolingvistika hamda korpus lingvistikasi asosida yanada chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Leontev A.A. Psixolingvistika asoslari. — Moskva: Smysl, 2003.
2. Luriya A.R. Til va ong. — Moskva: MGU, 1998.
3. Avanesov R.I. Hozirgi rus adabiy tili fonetikasi. — Moskva: Prosveshcheniye, 1982.
4. Abdurahmonov G'. O'zbek tili fonetikasi va fonologiyasi. — Toshkent: Fan, 2005.
5. Brizgunova E.A. Rus tili intonatsiyasi. — Moskva: Russkiy yazyk, 1980.
6. Vinogradov V.V. Badiiy adabiyot tili haqida. — Moskva: Nauka, 1980.